

MICHAŁ MURASZKO

<https://orcid.org/0000-0003-3816-576X>

Nieznany wolumin z dawnej biblioteki króla Zygmunta II Augusta w prywatnej kolekcji w Poznaniu

DOI: 10.36155/RBN.50.00007

Jedna z najzasobniejszych, a zarazem najbardziej rozproszona rodzima, renesansowa kolekcja książkowa, należąca niegdyś do króla Polski i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta II Augusta (1520–1572), mimo bardzo licznych opracowań jej poświęconych, wciąż cieszy się dużym zainteresowaniem bibliologów i miłośników dawnej książki¹. Dzieje się tak między innymi za sprawą rejestracji nowych, nieznanych historiografii druków pierwotnie wchodzących w jej skład².

1 Wśród bogatej literatury poświęconej królewskiej kolekcji do podstawowych zaliczyć należy następujące opracowania: K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928; E. Majkowski, *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*, Poznań 1928; M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie” 1980, t. 12, s. 23–59 – <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/rsmnk1980/0011> [dostęp: 13.05.2019]; A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.

2 Wymienić tutaj należy przynajmniej kilka nowszych publikacji rejestrujących odnalezione ostatnio egzemplarze: K. Płaszczyńska-Herman, *Nieznane książki króla Zygmunta Augusta w Bibliotece Zgromadzenia Księża Misjonarzy na Stradomiu w Krakowie*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2013, t. 63, s. 71–81 – <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/300354/edition/287327/content> [13.05.2019]; K. Wyszomirska, *Nieznana księga z biblioteki króla Zygmunta Augusta w Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, „Folia Toruniensia” 2013, t. 13, s. 125–130 – <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/FT/article/view/FT.2013.007/11052> [13.05.2019]; *Katalog książek z biblioteki króla Zygmunta*

Przedmiot niniejszego komunikatu stanowi klocek introligatorski należący pierwotnie do ostatniego Jagiellona, a będący od niedawna własnością doktora habilitowanego Piotra Pokory, profesora Wydziału Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu³. Uczony zakupił omawiany wolumin w październiku 2018 roku w jednym z antwerpskich domów aukcyjnych. Nowy właściciel zlecił jego zachowawczą konserwację Marzenie Szczerkowskiej, dyplomowanej konserwator zabytków z Gniezna.

Na prezentowany klocek introligatorski składają się dwa druki. Pierwszy z nich to *Divinae institutiones* Laktancjusza (ca 250–ca 330), który wytłoczył, w 1539 roku, antwerpski typograf Jan Crintius. Dzieło uznaje się za najistotniejsze w dorobku chrześcijańskiego pisarza i apologety. Stanowi ono pierwszą próbę „obszerniejszego przedstawienia rozprzestrzeniającej się wówczas religii chrześcijańskiej nie tylko z punktu widzenia apologetycznego, ale również pod kątem pozytywnego wykładu pryncypiów dogmatycznych i moralnych”⁴. Kolejny druk to *Parabola sive similia*. Ukazał się on w 1522 roku w Hagenau u Thomasa Anshelma i stanowi kolejne już wydanie pracy pióra Erazma z Rotterdamu (1467–1536), której pierwsza edycja pochodzi z 1514 roku. *Parabola* były wielokrotnie przedrukowywane i doczekały się jeszcze za życia ich autora kilkunastu wznowień. Jednak, jak wynika z badań Wacławy Szelińskiej, na gruncie polskim, a przynajmniej w Krakowie, opracowanie to nie cieszyło się w XVI wieku nadmierną popularnością⁵. Składa się ono ze zbioru stosowanych przez antycznych pisarzy parabol (porównań). Warto zwrócić uwagę, że sporządzony przez Alodię Kawecką-Gryczową katalog ujmuje sześć innych dzieł związanych z Rotterdamczykiem, które należały niegdyś do biblioteki Zygmunta Augusta. Zaliczają się one do następujących działów tematycznych: prawo, teologia, historia i geografia, filologia⁶.

II Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu, oprac. M. I. Tkaczenko, M. Brynda, Warszawa 2015; T. Ososiński, *Biblioteka Zygmunta Augusta i jej monumenta w berlińskiej Staatsbibliothek*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2015, t. 46, s. 11–44 – https://rocznik.bn.org.pl/upload/pdf/35000_Rocznik_46_%20s.%2011-44.pdf [13.05.2019]; M. Muraszko, *Nieznane monumentum z biblioteki Zygmunta II Augusta w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*, „Folia Toruniensia” 2018, t. 18, s. 187–196 – <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/FT/article/view/FT.2018.010/16135> [13.05.2019].

3 Klocek, jak dotąd, pozostawał nieuchwytny dla badaczy biblioteki Zygmunta II Augusta. Autor składa podziękowanie właścicielowi *monumentum* za jego udostępnienie oraz możliwość napisania niniejszego komunikatu.

4 J. Wojtczak, *Pojęcie kultu Boga w „Divinae institutiones” Firmianusa Laktancjusza*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1980, t. 18, nr 2, s. 307 – http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Theologica_Varsaviensia/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1980-t18-n2/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1980-t18-n2-s307-312/Studia_Theologica_Varsaviensia-r1980-t18-n2-s307-312.pdf [13.05.2019].

5 W. Szelińska, *Książka Erazma z Rotterdamu w środowisku krakowskim w XVI wieku*, Kraków 1990, s. 52–53.

6 Zob. A. Kawecką-Gryczową, *Biblioteka ostatniego Jagiellona...*, nr kat. 355, 361, 439, 440, 806, 823.

Oprawa wymienionych druków wykonana została z bukowych desek, które poddano fazowaniu. Polegało ono na ścięciu środkowej części krótszych krawędzi każdej z okładek, czynności tej poddano również przeciwną do grzbietu woluminu dłuższą krawędź, tworząc trzy fazy – w jej środkowej, górnej oraz dolnej strefie. Powyższy zabieg podniósł estetykę woluminu oraz zmniejszał możliwość przedarcia się skóry na krawędziach okładek. Na deski naciągnięto brązową skórę oraz wyposażono je w zapięcia mosiężno-skórzane – zachowała się jedynie górna zapinka okienkowa, którą należy zaklasyfikować do typu „widełkowego” (zredukowany typ „ptasich główek”) ze sztancowaną plecionką. Na dolnej okładzinie widoczna jest jedna, silnie skręcona, prostokątna blaszka mocująca oraz szczątkowe fragmenty, przytwierdzonych mosiężnymi nitami, skórzanych pasków zaczepów. Silnie zdefektowany grzbiet książki scalają trzy podwójne zwięzy sznurowe, tworzące niewielkie garby⁷. Kompartymenty pokryto wzorem rombowym z rozetkami. Zarówno dolna, jak i górna kapitałka nie zachowały się. Dekoracja okładek woluminu została sporządzona w technice ślepego i złożonego wycisku (tłoczenia).

Na kompozycję górnej z okładek (typ aldyński) składa się złożona, linearna rama, którą wykonano przy pomocy strychulca⁸. Kolejna analogiczna, wewnętrzna rama została wzbogacona o półkola na osiach. Jej wewnętrzne narożniki ozdabiają złożone wyciski tłoka z motywem żółędzia. Od każdego z zewnętrznych narożników tej ramy poprowadzono strychulcowe linie, które łączą się z narożnikami ramy zewnętrznej. Znaczną część powierzchni zwierciadła wypełnia złożony wycisk prostokątnej plakiety. Przedstawia on, grającego na harfie, króla Dawida. Powyżej z obłoku wyłania się postać Boga Ojca. Scenę ukazano na tle arkady, która wspiera się na bogato udekorowanych kolumnach z wolutowym łukiem. Poniżej znajduje się ramka z cytatem z Psalmu 110: „TV. ES: SACER: IN: ET”. W górnej strefie okładziny umieszczono złożony, majuskułowy napis: „LACTANTIVS”, który odnosi się do autora pierwszego ze współprawnych druków. Zdobienia okładziny dolnej sprowadzają się do tworzącej obszerne zwierciadło złożonej, podwójnej linearnej ramy strychulcowej. W jego wewnętrznych narożnikach

7 Boczne obcięcie bloku książki opatrzone rękopiśmiennym napisem („LACT”), odnoszącym się do pierwszego ze współprawnych druków, który wskazuje na dawny sposób przechowywania woluminu.

8 Na temat opraw w typie aldyńskim zob. np. A. Wagner, *Nieznana oprawa dla Jana Łaskiego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Przyczynek do badań nad italianizmem w introligatorstwie polskim XVI wieku*, „Biblioteka” 2012, nr 16 (25), s. 29–31 – <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/b/article/view/438/351> [13.05.2019].

umieszczono wyciski tłoka z motywem floralnym. Centrum zwierciadła zajmuje złożony supereklibris monarchy.

Analiza opisanej wyżej dekoracji okładek wskazuje, że oprawę woluminu sporządzono w Wilnie. W stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego działały dwa warsztaty introligatorskie, z których pochodzi zdecydowana większość opraw wykonanych dla królewskiej biblioteki w latach 1557–1563⁹. W przeciwieństwie do wielu ksiąg należących do zbiorów monarchy opisywany obiekt nie został opatrzone datą jego wykonania. Wynika to z faktu, że anonimowy rzemieślnik zdecydował się udekorować jego górną okładzinę wyciskiem prostokątnej plakiety, dolną natomiast oznaczyć królewskim supereklibrisem. Niewielkie rozmiary egzemplarza nie pozwoliły w tym przypadku na wzbogacenie go słynną formułą własnościową w postaci supereklibrisu napisowego z datą sporządzenia¹⁰. Należy przyjąć, że nastąpiło to w wyszczególnionym wyżej przedziale czasowym. Wykorzystanie dla ozdobienia okładek tłoków z motywami floralnymi pozwala łączyć oprawę z drugą, anonimową introligatornią wileńską. Dzieła

9 M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów...*, s. 38; A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona...*, s. 92.

10 Por. A. Wagner, *Supereklibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016, s. 295–297.

tego warsztatu mają charakteryzować się niższą starannością wykonania¹¹. Superekslibrisowa plakietka, którą oznaczono dolną okładzinę woluminu, została opatrzona w literaturze przedmiotu numerem VI¹². Warto dodać, że w latach 1557–1563 stanowiła ona najczęściej wykorzystywane tego typu narzędzie dla dekorowania królewskich monumentów¹³.

Do woluminu dołączono w późniejszym czasie kilka czystych kart. Na jednej z nich, kolejny właściciel wynotował fragmenty zaczerpnięte z dzieła *Argenis* pióra Johna Barclaya, którego pierwsze wydanie ukazało się w roku śmierci autora – 1621. Zamieszczone wyimki korespondują z pierwszym ze współoprawnych druków oraz stanowią przejaw zaangażowania późniejszego, najpewniej siedemnastowiecznego, anonimowego czytelnika¹⁴.

11 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona...*, s. 93.

12 Ibidem, il. 31; zob. także E. Majkowski, *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta...*, tabl. III, nr III (powinien być to nr VI); M. Krynicka, *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów...*, il. 10c (księgoznak błędnie oznaczony jako nr IV, zamiast nr VI); M. Sipayłto, *Polskie superexlibrisy XVI–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, [przedm. przeł. H. Juszcakowska], Warszawa 1988, s. 244–245.

13 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona...*, s. 92.

14 Na wyklejkę górnej okładziny inna ręka naniosła natomiast informację odnoszącą się do zawartości treściowej woluminu: „Lactantii opera II Similia Erasmi”.

Trudno obecnie przesledzić *itinerarium* prezentowanego woluminu, jest on wyzbyty cech, które mogłyby ujawnić jego historię po opuszczeniu królewskiej biblioteki. Według relacji antwepskiego antykwariusza, *monumentum* zostało nabyte przez niego na terenie Szwecji w latach osiemdziesiątych XX wieku. Tam z kolei miało, jego zdaniem, znaleźć się za sprawą najmłodszej córki Zygmunta I Starego – Katarzyny. Istotnie, szwedzka królowa otrzymała od swej siostry – królowej Anny, partię książek po Zygmuncie II Auguście, które miały stać się następnie własnością Zygmunta III Wazy¹⁵. Nie można także wykluczyć, że omawiany klocek trafił do Skandynawii chociażby w wyniku działań podjętych w trakcie wojny szwedzko-moskiewskiej¹⁶. Mogło to jednak równie dobrze nastąpić w znacznie późniejszym okresie. Wydaje się, że poznanie bliższych losów przedstawionego woluminu pozostanie, przynajmniej w najbliższym czasie, tajemnicą.

15 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona...*, s. 77.

16 Ibidem, s. 82.

MICHAŁ MURASZKO

An unknown volume from the former library of King Sigismund II Augustus in a private collection in Poznań

This communication introduces a volume, hitherto unmentioned in the literature on the subject, previously included in the former library of Sigismund II Augustus, King of Poland and Grand Duke of Lithuania, and now owned by Dr. Piotr Pokora from the Faculty of History, Adam Mickiewicz University, Poznań. The volume is composed of two printed books bound together (*adligatum*). The first of them (*Divinae institutiones* by Lactantius) was printed in 1539 in Antwerp, while the other one (*Parabolae sive similia* by Erasmus of Rotterdam) was published in 1522 in Hagenau. The binding of the volume is marked with the monarch's supralibros.